

De liberale rechtsstaat, een pedagogische opgave

*Welkom op de NIVOZ-onderwijsavond
met Bas de Gaay Fortman*

Woensdag 14 april 2021

De liberale rechtsstaat, een pedagogische opgave

Dank voor de uitdagende uitnodiging deze themalezing te houden en de woorden ter inleiding. Ik voeg daar meteen aan toe dat dit de eerste keer is dat ik voor een in pedagogie gepokt en gemazeld publiek mag spreken. Misschien toch niet zo vreemd voor iemand die zichzelf ziet als *Educator*. Op z'n Engels dus: meer dan dertig jaar lagen mijn taken in een Engelssprekende academische omgeving. 'Oud-politicus' ben ik ook maar dat slaat op niet meer dan zes jaar in een periode van veertig jaar beroepsarbeid. Het lidmaatschap van de Volksvertegenwoordiging heeft voor mijn persoonlijke vorming wel veel betekend. 'Oud-' is trouwens mooi gezegd, aardiger dan ex. 'There is nothing so ex as an ex-MP' zeggen ze overzee.

Normativiteit

Over die zelfgekozen benaming *Educator* een tweede opmerking vooraf. Mijn leermeester aan de Vrije Universiteit was Tjalling Pieter van der Kooy, hoogleraar Economische politiek. In boeken met titels als '*Tussen beginsel en belang*' en '*Over economie en humaniteit*' vertaalde hij economische problemen niet in modelletjes maar ging uit van een veelvoudige normativiteit

waarbij naast economische ook andere waarden tellen. Milieubescherming is dan onze eerste gedachte; toen was dat sociale rechtvaardigheid. Ik vond daarover een treffende uitspraak van Pieter Sjoerds Gerbrandy. Als minister in de dertiger jaren van de vorige eeuw zei hij bij de discussie over zijn wetsontwerp 'Economische mededinging': 'Als het niet [economisch] doelmatig is, is het ook niet rechtvaardig en als het niet rechtvaardig is, is het ook niet doelmatig'. *Simultane verwezenlijking* van beginselen noemde Van der Kooy die uitdaging. In bestrijding van de pandemie die het dagelijks leven nu al een meer dan een jaar treft en ons ook nu belet fysiek met elkaar te verkeren, is die uitdaging opmerkelijk actueel. Als je die ene waarde veronachtzaamt, telt ook de andere niet. Er zijn de basisvrijheden zoals in onze *liberale* rechtsstaat vastgelegd in grondrechten à la godsdienstvrijheid (art. 6 van de Grondwet) en de vrijheden van vereniging en vergadering (artikelen 8 en 9). Van dag tot dag moeten die worden waargemaakt. Maar de Grondwet benadrukt ook de Volksgezondheid. Als zorgplicht van de overheid maakt die deel uit van onze *sociale* rechtsstaat (artikel 22¹). Zo wordt van de overheid maar ook van de burgers een open oog gevraagd voor de verscheidenheid aan belangen, beginselen en regels van waaruit het belang van het gehele Nederlandse volk moet worden gediend zoals artikel 50 van de Grondwet stipuleert.

Na lezing van de NIVOZ-publicaties en ons voorbereidingsgesprek wil ik meteen benadrukken hoe gelukkig ik ben met de uitnodiging op de rechtsstaat te reflecteren als een pedagogische opgave. Als 'educator' dus. In gewoon Nederlands 'opvoeder', op te vatten als *roeping*. Juist dezer dagen las ik een vraaggesprek met de 101-jarige 'Auschwitzoverlevende' Eddie Jaku met de volgende uitroep:

De opvoeding, dat is waar alles mee begint, het goede en het kwade. Als je thuis zegt "Ik haat de Joden", dan zullen je kinderen Joden haten.

Ontkerkelijking en ontzuiling:

Een halve eeuw van ontworsteling en ontworteling

In 1970 40% RK, 25% anders-chr.,
30% onkerkelijk. 6 miljoen RK

Nu geregistreerd 4 miljoen RK,
2 miljoen akkoord, $1/40 = 50,000$
gaat elk weekeinde te communie

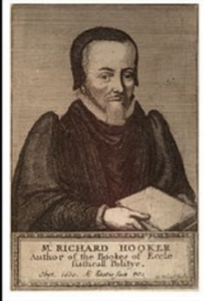

Waar en hoe is er nu nog aandacht voor de overdracht
van waarden? Van 'Verrommeling' naar een
pedagogisch actief maatschappelijk middenveld

Verrommeling

Bildung dus, met dat mooier klinkende Germanisme. En natuurlijk, dat snapt ook een leek, de primaire pedagogische opgave ligt bij de ouders. Maar daarnaast is er de gemeenschap en bij alle arbeidsverdeling en specialisatie is de *Bildung* buitenshuis steeds belangrijker geworden. Te beginnen in het onderwijs. Dat mag aansluiten op de opvoeding thuis. Gemakkelijker wordt dit er niet op. Mijn kapper zei onlangs: 'U moet me niet kwalijk nemen, maar ons probleem vandaag is dat we zitten met kinderen van ouders die niet zijn opgevoed.' Zo hoeft je geen pedagoog te zijn om te zien dat opvoeding vanuit het onderwijs er niet gemakkelijker op is geworden. Tegelijk wel belangrijker want niet alleen thuis is overdracht van waarden minder vanzelfsprekend geworden, ook voor het maatschappelijk middenveld gaat dat op. De oorzaak ligt in een bliksemsnel proces van ontzuiling. In een halve eeuw is Nederland in hoog tempo ontkerkelijkt met de Rooms-katholieke zuil als een miniem restant van wat eens bijna de helft van de bevolking omvatte. Wat voor de verzuilde politieke en sociale structuren in de plaats kwam betitelt een maatschappelijk denker als Herman Tjeenk Willink als 'verrommeling'. Een moeizaam startpunt voor pedagogische inspanningen gericht op overdracht van waarden.

DE RECHTSSTAAT: HET RECHT REGEERT ALS BASIS VAN ALLE GEZAG

Of Law there can be no less acknowledged than that her seat is the bosom of God, her voice the harmony of the world. All things in heaven and earth do her homage,—the very least as feeling her care, and the greatest as not exempted from her power.

(Richard Hooker)

izquotes.com

De Rechtsstaat =

- een *rechtsorde* waaraan ook de Staat zelf is onderworpen en de rechterlijke macht onafhankelijk is van de politiek
- Liberaal → basis-vrijheden voor allen
- Sociaal → zorgplichten van de overheid

Recht als basis voor vrede

Gauw over naar onze inhoudelijke focus: de rechts-*staat*. Die begint met Recht als rechts-*orde*. Daar ligt dus de eerste pedagogische opgave. Hoe leerlingen voor zo'n abstract begrip warm te krijgen? Het mooie citaat van bisschop Hooker – het recht zetelend aan Gods hart- is voor leraren maar met leerlingen zou ik kiezen voor een *verhaal*. Illustratief is het begin van staat- en maatschappijvorming in 'de nieuwe wereld'. Vanuit Europa gezien begint die niet met de Verenigde Staten van Amerika maar op IJsland. Eind negende eeuw waren kolonisten uit Europa naar dat verafgelegen eiland getrokken om zich daar voorgoed te vestigen. Onder de migranten waren er twee hoofdstromen: Noormannen en Ieren. Vanouds waren de Kelten onderhorig aan de Vikingen en Oudnoors werd dan ook de nationale taal. Maar het was vooral op geloofsgebied dat omstreeks het jaar 1000 spanningen ontstonden. De Noren vereerden Germaanse goden zoals Wodan, Por en Freya—vernoemd in onze woensdag, donderdag en vrijdag—en de Ieren waren al vóór hun emigratie bekeerd tot het christelijk geloof.

Intussen was op het eiland een volksvertegenwoordiging ontstaan, in feite het oudste parlement in Europa. Deze *Alþing* was een wetgevende vergadering

waarvoor afgevaardigden uit het hele land (2½ x Nederland) jaarlijks bijeenkwamen op Þingvellir, een mooie beschutte vlakte, niet ver van de hoofdstad. In moeilijke zaken waarover ernstige onenigheid kon rijzen, werd daar een ‘wetspreker’ gekozen, iemand met algemeen erkende autoriteit die de taak kreeg te bepalen welke regel voortaan voor alle burgers van het land zou gelden.

Tegen het einde van het eerste millennium ontstond religieuze onrust tussen de Ierse christenen met hun bekeringsdrang en de Noorse ‘heidenen’. Er was sprake van geweld en voordat conflicten helemaal uit de hand konden lopen, moest er een voor allen verplichtende regeling komen. De keuze voor het ambt van wetspreker ging tussen twee kandidaten, een christen en een aanbidder van de Noorse goden. Na lang beraad werd gekozen voor de laatste, Þorgeir geheten. Die naam betekent speer van Þor; dat is de Germaanse godheid die bij zeereizen en in penibele situaties placht te worden aangeropen. Þorgeir was een man van natuurlijk gezag. Hij aanvaardde zijn taak pas nadat allen nogmaals hadden beloofd dat zijn woord wet zou zijn. Na twee dagen van bezinning in zijn tent begaf hij zich naar de ‘Rechtsrots’ alwaar hij in de woorden van Ari zijn landgenoten meedeelde

dat hun nieuwe samenleving in de problemen zou komen als niet allen in het land onder één wet zouden leven; en hij verwoordde dit tegenover zijn mensen op veel verschillende manieren, hoe ze het nooit zover mochten laten komen, want dat zou alleen maar tot strijd leiden, want één ding was zeker: zo’n godsdiensttwist zou het land grote schade berokkenen.

Ziedaar een peroratie die doet denken aan Hugo de Groots vermaning in ‘Over het recht van oorlog en vrede’ (1625), in goud gegrift aan de binnengevel van het gebouw van de Hoge Raad: *‘Waar rechterlijke beslissingen tekortschieten begint de oorlog.’*

Nadat Þorgeir de Volksvergadering nog eens op het hart had gedrukt vooral niet die landgenoten hun zin te geven die liefst elkaar bij de keel grepen en te kiezen voor één wet en één geloof, verklaarde hij tot wet dat alle IJslanders van nu af christen waren en dus gedoopt moesten worden. Maar als voormalige heidenen ook nog hun kinderen bij de rivier wilden opdragen aan de Germaanse goden, dan kon dat. Zelfs offers aan die goden waren toegestaan, mits ... niemand het zag!

Wat een schrander compromis tussen openbare orde en verdraagzaamheid vanuit respect voor ieders vrijheid van geweten! De verschrikkelijke godsdienstoorlogen die een groot deel van Europa eeuwenlang geteisterd hebben, zijn de IJslanders bespaard gebleven. In ons land kwam die gewetensvrijheid er pas met de Unie van Utrecht (1579).

De geschiedenis van de IJslandse religievrede illustreert de kern van waar het in staats- en natievorming om draait: een openbare orde met regels die eendracht scheppen en te handhaven zijn.

DEMOCRATIE:

Een regering van, voor en door het volk

- *Van* de burgers → vervangbaarheid van de macht
- *Voor* de burgers → verantwoording en spreiding van macht
- *Door* de burgers → participatie in de uitoefening van macht

Grondwettelijk vastgelegd in instituties en normen die dit bevestigen en regelen.

NB Een pedagogische *meedenker*: Als ik voor mijn geboorte had kunnen kiezen voor drie in de grondwet vastgelegde instellingen die er in mijn land zouden moeten zijn, welke drie koos ik dan en in welke volgorde? M.a.w. waaraan hecht ik waarde?

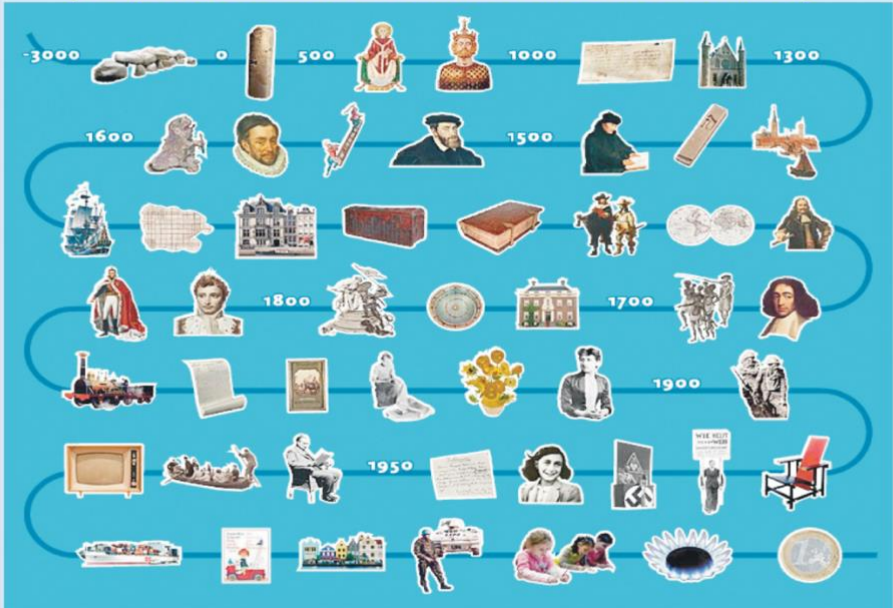
Democratie

Intussen is die rechtsorde ook in ons land een ingewikkelde werkelijkheid geworden. Hoe hierin tot verantwoorde keuzen en uitvoerbare besluiten te komen? Daartoe heeft Nederland gekozen voor een democratisch politiek bestel. Dat is complex maar wel de enige manier om land en volk via grondwettelijk verankerde instituties tegen tirannie en dagelijkse willekeur in het landsbestuur te beschermen. Kernpunt van democratie is dat mensen die door machtsvorming en machtsuitoefening in hun welvaart en welzijn worden geraakt, ook zelf iets te zeggen hebben. Een helder aanknopingspunt voor wat dat inhoudt is de typering 'Government of, by and for the people' van

Abraham Lincoln. Om dit van abstract concreet te krijgen en te verbinden met burgerschap zou ik opnieuw kiezen voor verhalen en aansluiting zoeken bij de geschiedenis van onze staatsvorming. De onlangs vernieuwde Canon van Nederland is helder en biedt tal van pedagogische illustraties. Belangrijk is daarbij het leren van lessen uit het verleden, ook bij negatief gekleurde gebeurtenissen zoals slavernij en bezetting.

**Leren van onze geschiedenis:
De Canon van Nederland**

<https://www.canonvannederland.nl/>

The timeline illustrates Dutch history from -3000 to 2000. Key events and figures include: the first humans (-3000), the Roman Empire (0), the Dutch Republic (1500-1700), the Napoleonic era (1800-1815), the 19th-century industrial revolution (1800-1900), the 20th-century world wars (1900-1950), and the modern era (1950-2000). The timeline is divided into six horizontal sections, each representing a different period of history. The icons are arranged in a way that shows the progression of time and the evolution of Dutch society.

NB Niets over mensenrechten. Wel wordt de Grondwet van 1848 *het begin van onze democratie* genoemd."

Deugdelijk onderwijs en de rechtsstaat

Inhoudelijk laat ik het hier even bij en richt me op de pedagogische opgave de schoolgemeenschap te verbinden met democratie en rechtsstaat. Een eerste neiging is die op te vatten als vraag naar leerstof in een afgebakend vakgebied zoals burgerschaps- of maatschappijkunde. Het gaat hier echter om het nationale normatieve kader waarmee de school zelf zich verbonden mag weten. Natuurlijk is dat niet alleen een kwestie van bereidheid tot overdracht van kennis en inzicht in nationale waarden en normen. Mét dat nationale kader is de school zelf *vé*-bonden en *erá*an ge-bonden. Dit is een actuele kwestie nu interpretatie en gebruik van de vrijheid van levensbeschouwelijke richting in de organisatie van het onderwijs zoals gegarandeerd in artikel 23 van de Grondwet, blijkbaar kan ontaarden in een botsing met de liberale rechtsstaat en de daarmee verbonden nationale waarden en internationale

rechten van de mens. Nu zijn problemen met onderwijs dat niet onomwonden de Grondwet en de internationale rechtsorde accepteert gebleven, ook na de aanvaarding van vrijheid van richting voor bijzondere scholen zoals vastgelegd in het huidige artikel 23. Zo komt dat grondwetsartikel steeds opnieuw in discussie. Gewoonlijk gaat het hier over de godsdienstige of levensbeschouwelijke overtuiging van waaruit een onderwijsinstelling wordt gesticht. Een ernstige zorg vandaag is verwerping van de Nederlandse rechtsorde vanuit een Islamitisch-theocratische interpretatie en daarop gegronde overtuiging. Gezien de terroristische gewelddaden waartoe dit 'exceptionalisme' van *úw rechtsorde is de mijne niet* kan leiden, richt de overheid zich vanzelfsprekend op het voorkomen en waar nodig bestrijden daarvan. Ook in het onderwijs. Geen parallelle samenlevingen hier!

Een tweede rechtsstatelijke discussie over de vrijheid van richting in het onderwijs ligt op een ander niveau. Daarbij gaat het om scholen die uit de Bijbel afleiden dat seksualiteit beperkt moet blijven tot de huwelijksrelatie van man en vrouw. Dit gaat gepaard met ontkenning van homoseksualiteit als een andere geaardheid en leidt tot spanning met het discriminatieverbod van artikel 1 van de Grondwet. In zulke scholen is het de veiligheid van jongeren die zich bewust zijn van hun andere geaardheid, die zorg baart. Deze vrees wordt versterkt door van ouders verlangde verklaringen over de opvoeding thuis.

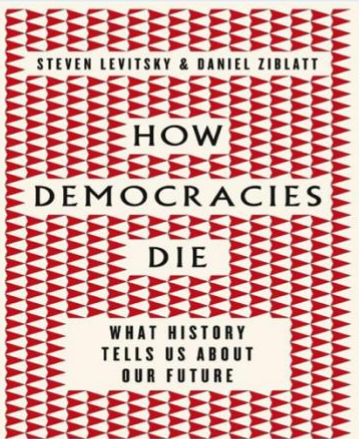
Nu spreekt het onderwijsartikel in de Grondwet niet alleen van vrijheid van onderwijs (lid 2) maar ook van 'deugdelijkheidsvereisten' (lid 5). Problematisch is echter dat daarin ook staat 'met inachtneming, voor zover het bijzonder onderwijs betreft, van de vrijheid van richting'. Wat te doen bij zorg om erkenning en aanvaarding van onze liberale rechtsstaat - bij het Islamitisch onderwijs – en gelijkwaardige erkenning van een andere dan heteroseksuele geaardheid bij reformatorische scholen? Het antwoord ligt in de primaire plek die Artikel 1 sinds de grote herziening van 1983 in de Grondwet inneemt. Het bestaande artikel over Allen en gelijke behandeling – al sinds 1898 in de grondwet en sindsdien op plek 4 - werd toen bewust naar de eerste plaats gehaald en aangevuld met het discriminatieverbod. Op instigatie van een grote Kamermeerderheid is aan in het grondwetsontwerp opgesomde categorieën van niet toegestane discriminatie – 'wegens godsdienst, levensovertuiging, politieke gezindheid, ras en geslacht' - toegevoegd 'of op welke grond dan ook'. Daaronder begrepen we uitdrukkelijk discriminatie op grond van seksuele geaardheid. Dit leidt tot de volgende conclusie: de vrijheid van richting in het onderwijs zoals geregeld in artikel 23 maakt weliswaar deel uit van de

rechtsorde maar blijft ondergeschikt aan de principes van de rechtsstaat zoals vastgelegd in het latere artikel 1.

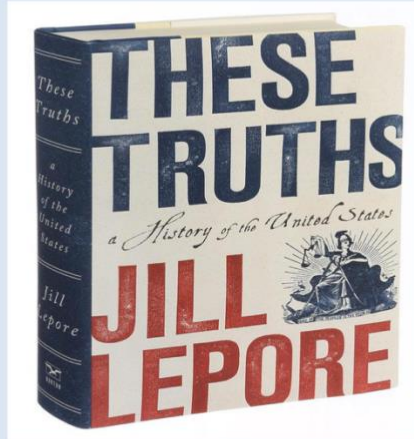
Moeten aanpak van Islamitisch extremisme in het onderwijs en persoonlijke veiligheid van leerlingen die zich in hun seksualiteit niet erkend of zelfs maar begrepen voelen wachten op een grondwetsherziening? Die zou twee lezingen in beide Kamers vergen met bij de stemmingen tenslotte het vereiste van een twee derde meerderheid. Met name initiatiefontwerpen plegen hierop stuk te lopen, zeker wanneer die slechts vanuit één enkele fractie zijn ingediend. Wat we weten is dat twee jaar geleden het voornemen tot een initiatiefvoorstel is aangekondigd. Vooralsnog is dat in de publiciteit rondom die aankondiging blijven steken.

De vraag rijst trouwens of aanpak van zorgen over rechtsstatelijke deugdelijkheid van het onderwijs wel een herziening van artikel 23 vergt. Het Nederlandse constitutionele bestel houdt in dat toetsing van wetgeving aan de Grondwet is voorbehouden aan regering en Staten-Generaal samen. Bij mogelijk conflicterende grondwetregels volstaat een in beide Kamers aanvaarde en door de regering getekende wet. Urgent lijkt mij dan ook een algemene wet op de deugdelijkheid van het onderwijs die uitgaat van de onverbreekelijke band tussen rechtsorde en rechtsstaat. Artikel 1 is heilig. Ik kom daar straks op terug. Nu wil ik volstaan met de wenselijkheid van verwijzing naar de Grondwet in eigen beginselverklaringen van scholen. Op hun websites wordt naast missie- en visieverklaringen soms ook een identiteitsprofiel gepubliceerd. Verwijzingen naar de Nederlandse Grondwet als fundament van het staatgezag zijn er vast ook maar ik heb ze nog niet gevonden. Wel verklaringen die op zijn minst haaks daarop staan. Een hele kunst zal het zijn daarover tot zinvolle dialoog te komen.

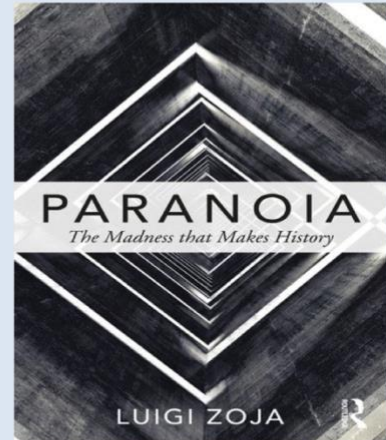
Bedreigingen van democratie en de liberale rechtsstaat: negatief simplisme, vijanddenken en paranoïde polarisatie

Onderzoek toont aan dat democratieën nooit ten onder gaan aan verkeerde (grond)wetten maar steeds aan politici en burgers die de democratische instituties misbruiken om democratie en rechtsstaat te ondermijnen.

De Amerikaanse Onafhankelijkheidsverklaring ging uit van de 'vanzelfsprekende waarden' van vrijheid, gelijkheid en het 'streven naar menselijk geluk'. Waren ze dat maar. En de Nederlandse waarden, te beginnen met art 1?

Een politiek-psychologische Geschiedenis van de oorlogen en conflicten in Europa en Amerika vanaf de Eerste Wereldoorlog. Die zijn te beschouwen als een geschiedenis van paranoïa. NB Samenzweringsvrees

Ondermijning van democratie en rechtsstaat

Aantasting van grondwettelijk vastgelegde normen via de onderwijsvrijheid is een kleinigheid vergeleken met de grote bedreigingen van democratie en rechtsstaat in de hele Westerse wereld, laat staan daarbuiten. Over de dreiging van binnenuit verscheen een paar jaar geleden een boek getiteld '*How Democracies Die*'. Wat blijkt uit dit historisch onderzoek? Ondergang van een democratisch politiek bestel ligt nooit aan de verkeerde instituties, grondwetten en andere regels maar altijd aan mensen. Dat bestuur corrumpeert van binnenuit. Populisten misbruiken de democratische rechtsorde om ondermijning daarvan van binnenuit te bewerkstelligen. Daarbij zoeken ze naar medestanders die bereid zijn water in de rechtsstatelijke wijn te doen. Het tegenwape is *integriteit*. Dat betekent persoonlijke verbinding met en overdracht van door de eeuwen bevochten waarden.

Een tweede recente publicatie waarvoor ik aandacht wil vragen is Jill Lepore's recente geschiedenis van de Verenigde Staten getiteld '*These Truths*'. Dat slaat op de tot 'vanzelfsprekend' verklaarde waarheden uit de Onafhankelijkheidsverklaring van 1776:

Wij beschouwen deze waarheden als vanzelfsprekend, dat alle mensen gelijk geschapen zijn en dat ze door hun Schepper begiftigd zijn met bepaalde onvervreemdbare rechten, waaronder leven, vrijheid en het nastreven van geluk.

Deze historische studie toont aan dat vanaf het begin die waarheden helemaal niet vanzelfsprekend zijn geweest. Denk maar aan de inheemse bevolking daar en aan de slavenhandel en slavernij. Waar het steeds op aankomt is in de politieke praktijk ze waar te maken. Waarheid dus in de betekenis zin van waarachtigheid in de bestuurlijke, maatschappelijke en burgerlijke praktijk.

Het derde boek dat ik hier ter sprake wil brengen is Luigi Zoja's '*Paranoia*'. Vanuit psychoanalytisch perspectief schetst dit de geschiedenis van de laatste anderhalve eeuw als een weerkerend verhaal van paranoïde polarisatie, uitlopend op allesvernietigende oorlog. De opgave die dit meebrengt is duidelijk: een dagelijkse gerichtheid op *vertrouwen*, nationaal en internationaal. Waar vertrouwen wegvalt komt het bestuur in op korte termijn onoplosbare problemen.

Drie actuele 'bovenpolitieke' grondwaarden

- ***Integriteit***
 - alle ambten waarvoor een eed of belofte op de Grondwet wordt afgelegd
 - burgerschap
 - het maatschappelijk middenveld
- ***Waarheid***
 - als eerlijk, oprecht en waarachtig denken, spreken en handelen
- ***Vertrouwen***
 - democratie als georganiseerd vertrouwen

We zien het van dag tot dag, om ons heen en ook in eigen land. In de Verenigde Staten mondde geworteld wantrouwen uit in de onvoorstelbare bestorming van het Capitool. Trumps daaropvolgende *impeachment* was zijn tweede. Het eerste mondde uit in een indrukwekkende speech van congresafgevaardigde Adam Schiff met de reeds gevleugelde woorden 'Right Matters'. Petten met daarop de woorden 'Right matters, Truth matters, Decency matters' zijn allang uitverkocht.

Right matters

Congressman Adam Schiff, jan. 2020

- “If right doesn’t matter, if right doesn’t matter, it doesn’t matter how good the Constitution is. It doesn’t matter how brilliant the framers were. Doesn’t matter how good or bad our advocacy in this trial is. ... If right doesn’t matter, he concluded, we’re lost.

Right	=	<u>Recht als al wat recht-vaardig is</u>
Truth	=	<u>Waarheid als al wat waar-achtig is</u>
Decency	=	<u>Fatsoen als al wat betamelijk is</u>

NB Naast al wat edel, zuiver en lieflijk is, behoren die drie waarden tot de zes Griekse burgersschapsdeugden zoals benoemd aan het begin van de jaartelling.

De politiek-pedagogische opdracht in de praktijk

Zo zagen we het afgelopen decennium wereldwijd enerzijds oplopende maatschappelijke en geestelijke onrust en anderzijds toenemend verzet tegen scheve verhoudingen en door de eeuwen genesteld onrecht. *Black lives matter*; en zo zijn er meer reacties op geworteld onrecht. Het zijn evenzovele aanknopingspunten voor concretisering van dat complexe begrip rechtsstaat met alle daarmee verbonden abstracties. Maar eerst nog iets over de organisatie van die pedagogische opdracht. Classicaal onderwijs biedt maar beperkte mogelijkheden tot aansluiting op de grondslagen van rechtsstaat en democratie. Toch zal de creatieve leraar die het belang hiervan inziet, binnen en buiten de eigen leerstof vast aanknopingspunten kunnen vinden. In het ene vak meer dan in het andere natuurlijk. Maar essentieel lijkt me de politiek-

maatschappelijke betrokkenheid van de school als geheel. Wellicht specifiek gericht op de jongste, middelste respectievelijk oudste leeftijdsgroepen. Kort voor de Coronabeperkingen heb ik zelf in een Havo 2 klas een lesuur mogen geven over de Grondwet. Ik zocht het in plaatjes met vragen en antwoorden, een turvende lerares en als prijs voor de winnaar het boekje *De Grondwetwijzer*. Die les viel in het vak geschiedenis. Ongetwijfeld zijn er meer vakken waarin één of meer lessen aan de Grondwet kunnen worden gewijd. Mogelijk is misschien ook een maandelijks of zelfs wekelijks algemeen schooluurtje. Daarnaast denk ik aan activiteiten in aansluiting op de nationale agenda. Verkiezingen bijvoorbeeld. Een minpunt wat daarbij aan de orde kan komen is dat stemwijzer en kieskompas uitgaan van onze puur persoonlijke meningen en voorkeuren. Zo wordt iemand die voor vluchtelingen de grenzen wil sluiten verwezen naar partijen die zo iets in hun programma hebben staan. Maar de Grondwet zegt: 'de regering bevordert de ontwikkeling van de internationale rechtsorde' (art. 90) en daarin geldt het recht op asiel aanvragen. Aan kiezen zit een evident normatieve kant.

Daarmee kom ik tot een hoofdpunt. Als 'pedagogische opgave' in relatie tot de politiek is de term 'liberale rechtsstaat' te abstract. 'Wat is dat?' is de vanzelfsprekende beginvraag en dan zit je meteen in taaie leerstof. De Grondwet daarentegen bestaat, hij kan worden afgedrukt in een zakboekje. 'De belangrijkste wet van het land' verkondigt de Canon aan wie de boekrol bij het jaartal 1848 aanklikt. [even terug naar het beedl van de Canon).

De Grondwet: fundament van het nationale gezag op alle bestuursniveaus en bron van onze nationale waarden

Johan Rudolph Thorbecke

NB 1 Thorbecke zag Vrouwe Justitia (rechtvaardigheid) verbonden met Vrouwe Concordia (eendracht)

NB 2 Rechter toetst wetten niet aan de Grondwet (120), wel aan Verdragen (93)

De Grondwet van Thorbecke dus waarin de grondlagen voor democratie en rechtsstaat zijn vastgelegd. De toelichtende tekst is kort en krachtig. Zeker nu de pandemie onze Grondwet uit de sfeer van vrijwel volstreekte onbekendheid heeft gehaald biedt die een helder aanknopingspunt voor overdracht van de waarden die aan een liberale en sociale rechtsstaat ten grondslag liggen. Als complete tekst leest die niet gemakkelijk. Dat hoeft ook niet. De Grondwet is niet bedoeld als abstracte tekst maar als het in regels vastgelegde fundament van het Nederlands staatsgezag. In de politieke praktijk zijn gewone wetten daarvan de basis. Gezaghebbend is de Grondwet dus, zoals kortgeleden onlangs nog in de Troonrede werd verklaard met de door de Koning uitgesproken tekst dat ‘aan grondwettelijk vastgelegde normen niet kan worden getornd’. Een ondubbelzinnige oekaze die in de Staten-Generaal niet werd weersproken.

‘Aan grondwettelijk vastgelegde normen kan niet worden getornd’ (Troonrede 2016)

Van Moreel erfgoed naar De Grondwetwijzer

<http://degrondwetwijzer.nl/>

Weeffout in *stemwijzer* en *kieskompas*: toetsing aan eigen oordelen en vooroordelen maar niet aan grondwetregels.

Het is maar kortgeleden dat ik mijn persoonlijke inzet verplaatste van de internationale mensenrechten naar onze nationale waarden zoals vastgelegd in de Grondwet. Die is, kan ik nu al zeggen, een indrukwekkend reservoir van pedagogische kapstokken voor *Bildung* gericht op deugdelijk burgerschap.

Enige kernartikelen voor overdracht van grondwettelijk vastgelegde waarden en normen

- Art. 1 : Gelijke behandeling en discriminatieverbod
- Art. 6 : Godsdienstvrijheid
- Art. 7 : Vrije meningsuiting
- Art. 9 : Vrijheid van vergaderen en demonstreren
- Art. 11 : Onaantastbaarheid van het lichaam
- Art. 19 : Zorg voor voldoende werkgelegenheid
- Art. 20 : Bestaanszekerheid, spreiding van welvaart
- Art. 21 : Bewoonbaarheid van het land, bescherming en verbetering van het milieu
- Art. 22 : Bevordering van de Volksgezondheid
- Art. 23 : Deugdelijk onderwijs

Een Grondwetcampagne

Tenslotte wil ik aandacht vragen voor een initiatief om de Grondwet in het hele land tot leven te wekken, in alle gemeenten en op alle scholen.

In het Staatshuys in Zwolle, geboortehuis van de met standbeelden geëerde ontwerper van het Nederlandse staatsstelsel Rudolf Thorbecke (1798-1872), is de Stichting Grondwetcampagne 2023 opgericht. Doel is in alle geledingen van overheid en samenleving de Grondwet tot leven te brengen als fundament van zowel het staatsgezag als het Nederlandse burgerschap. Op 3 november 2023 (bij gelegenheid van 175 jaar grondwet van Thorbecke) moet deze campagne uitmonden in een nationale viering van onze parlementaire democratie en rechtsstaat. Na een enthousiaste kick-off in het Brabantse provinciehuis en een eerste publieke manifestatie in Ede is deze Grondwetcampagne intussen op gang gekomen; zie de speeches en filmpjes op www.staatshuys.nl.

Het uitgangspunt van deze campagne ligt in aandacht voor onze *nationale waarden* die met voor allen geldende regels in de Grondwet zijn vastgelegd. Een overgroot deel van de bevolking vindt ie Grondwet wel belangrijk maar kent die zelfs niet op hoofdpunten. Dat is niet verwonderlijk: ook waar

grondwettelijk vastgelegde normen actueel zijn komen ze doorgaans niet in beeld. Tekenend is bijvoorbeeld dat bij de installatie van een nieuwe Kamer op televisie wel Kamerleden te zien zijn die een eed of belofte afleggen maar waarop dat slaat hoor je niet, laat staan dat dit wordt toegelicht. Rondom het Binnenhof valt alleen voor wie het weet en ernaar zoekt een 'Grondwetbank' te herkennen waarop met enige moeite de tekst van Art. 1 van de Grondwet valt te ontdekken. Verder niks.

Staatshuys
INNOVEREND ORGANISEREN

Cadeau van Den Haag voor het nieuwe Tweede Kamergebouw in 1992: een **Grondwetbank**

Te lang, te laag om op te zitten en nauwelijks opgemerkt

Grondwetpleinen zoals die er in andere landen vele zijn –vaak ook met beelden van Grondleggers- ontbreken in Nederland ten enenmale. Als enige land ter wereld kennen we zelfs nog geen Grondwetdag. (Op de internationale lijst van *Constitution days* staat bij abuis de Statuutdag vermeld die verwijst naar het basisdocument voor de relatie met de overzeese Rijksdelen.) Gevierd wordt in dit land wel de Grondwet van 3 november 1848 doch dat gebeurt maar eens in de 25 jaar en dan noch alleen als object van staatsrechtelijke studie. Hoog tijd dus bij 175 jaar democratie en rechtsstaat -zoals voor het eerst vastgelegd in de grondwet van 1848- er een volksfeest van te maken. Bij presentaties die vanuit de GWC '23 zijn gehouden is inmiddels gebleken dat waar het verhaal van de Grondwet wordt verbeeld en verteld, dat aanslaat.

De campagnestrategie is actie voor een levende Grondwet te *stimuleren* en te *faciliteren*. De eerste uitdaging is belangstelling te wekken en actie aan te moedigen. Dat is natuurlijk niet een kwestie van louter teksten en boekjes verspreiden, hoe leesbaar ook. Wie van de Grondwet hoort krijgt alleen dan besef van een gemis wanneer die verbonden wordt met een herkenbare werkelijkheid van problemen in het nationaal leven en samenleven. Pas in verbinding met de actualiteit en de fundamentele waarden die daarin onder druk staan ontstaat een voedingsbodem voor overdracht van grondwettelijke normen. Voor praktische aanknopingspunten wordt daarbij allereerst gemikt op het lokaal bestuur en het onderwijs. *Thematisch* is gekozen voor twee communicatieve aangrijpingspunten: **Verbeelden** en **Vieren**.

Verbeelden. Door op geëigende plekken de actualiteit van de Grondwet in beeld te brengen kan de nodige aandacht worden getrokken. Hierbij een voorbeeld:

De Grondwet in het publieke domein: Relevant?

Het streven is op deze wijze maar ook met filmpjes en op radio, televisie niet alleen virtueel maar ook daadwerkelijk 'allen die zich in Nederland bevinden' (art. 1) in aanraking te brengen met de Grondwet. Via zowel

klassieke als sociale media wordt gemikt op snelle uitbreiding van de kring ontvangers. Intussen is bij alle Nederlandse gemeenten gevraagd om een zichtbare tekst van Artikel 1 in en bij raadhuisen. De enige grondwet ter wereld die begint met het woordje **Allen**. Actie voor Artikel 1 bordjes wordt ook gericht op universiteiten, scholen, musea en overheidsgebouwen. Bij gemeenten zijn artikel 1 bordjes het eerste aanknopingspunt; dan doorpakken naar grondwetpleintjes, beelden van grondleggers en aandacht voor de Grondwet bij het gedenken en vieren. Daarnaast wordt aangesloten op de actualiteit.

Vieren Tot slot deze oproep. Werk mee waar mogelijk aan een nationale viering van 175 jaar democratie en rechtsstaat op 3 november 2023 met activiteiten in en om alle raadhuisen en alle scholen.

Ik eindig met een pedagogische boodschap die mij trof op een grafsteen in Kent:

What we leave is not engraved in a stone monument but in what we have woven into the lives of others

Een graf in Patix-bourne (Kent)

Overdracht in oude en nieuwe teksten, literatuur, brieven, monumenten en levende instituties

Wat wij achterlaten is niet in een stenen monument gegraveerd, maar in wat we hebben geweven in het leven van anderen.

Bas de Gaay Fortman ontvangen, oud-politicus in vele rollen, emeritus hoogleraar en momenteel lid van het bestuur van de Stichting Grondwetcampagne 2023.